Gheorghe *CHIVU*

DIMITRIE CANTEMIR ŞI LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ VECHE

1. La sfârşitul secolului al XVII-lea, când, nu de mult, se tipărise integral **Biblia** la Bucureşti, simbol nu atât al triumfului normei sudice munteneşti, cât al colaborării fructuoase dintre intelectuali aparţinând marilor provincii istorice româneşti şi al unificării variantelor române literare corespunzătoare acestora, dominanta culturii scrise în limba română era dată de literatura religioasă[1]. Aceasta era favorizată de acceptarea oficială a limbii române ca limbă de cult, era susţinută de numărul şi de importanţa tipografiilor bisericeşti (care activau în primul rând în Ţara Românească şi în Moldova) şi era cerută de anumite condiţii socioculturale, specifice nu doar teritoriilor româneşti, ci sud-estului european în totalitate.

Scrisul laic avea, în acest context, o importanţă redusă. El era influenţat în mod determinant de cultura bisericească, atât în scrierile beletristice sau de dezbatere morală, cât şi în unele lucrări de tip didactic (ne gândim la bucoavne) sau tehnico-ştiinţific (precum textele de prevestire şi cele de dezbatere morală).

Lucrările specifice perioadei erau predominant traduceri, difuzate prin numeroase copii, cel mai adesea fidele izvorului. Iar literatura originală, nesemnificativă în ansamblu, consta, cu rare excepţii datorate nu atât nivelului general al scrisului literar, cât talentului autorilor, într-un simplu exerciţiu după un model dat.

În aceste condiţii, când erau respectate litera şi spiritul textului de bază, originalitatea însemna prelucrarea formală minimă a unei surse, în maniera de traducere, în tehnica sau în abilitatea compilaţiei[2].

Pe fondul acestei literaturi, în care valorile estetice sunt greu de detectat, se desprind totuşi trei scriitori: Dosoftei, primul nostru poet cult, care a transformat psalmul în model stilistic; Antim Ivireanul, predicatorul cu har, capabil să prelucreze în mod original tiparul prozodic ale omiliilor şi să utilizeze, ca nimeni până atunci, toate vari-

BDD-A20635 © 2007 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.82 (2026-11-18 07:42:43 UTC)

antele limbii pentru a fi înțeles concomitent atât de omul simplu, cât și de intelectualul autentic; Dimitrie Cantemir, savantul european și scriitorul de talent, personalitate complexă a epocii în spațiul românesc. Ei ilustrau trei modalități diferite de înnoire a expresiei literare românești: prin prelucrarea modelului religios, prin utilizarea tuturor registrelor limbii, respectiv prin adaptarea, în perspectivă europeană, a modelului greco-latin.

2. Dimitrie Cantemir, autorul cel mai interesant al „veacului de aur" al vechii literaturi românești[3], s-a remarcat nu doar printr-o vastă cultură, de autentică factură europeană, ci și prin scrieri surprinzătoare ca diversitate a domeniilor ilustrate și ca noutate a abordărilor propuse[4].

Deschizător de drumuri într-un scris literar aflat la începuturile unui lung și dificil proces de înnoire și laicizare, „prințul literelor românești" s-a impus în conștiința istoricilor literaturii române ca autor al **Istoriei ieroglifice**, primul nostru roman original, iar în aceea a cercetătorilor vechii noastre limbi literare, ca întemeietor al limbajului filozofic[5] și, implicit, ca promotor al îmbogățirii lexicului după model greco-latin – proiect singular într-o epocă în care slavonismul continua să domine scrisul sud-est european.

Aprecierile, de regulă superlative, asupra conținutului, respectiv asupra formei textelor aparținând lui Dimitrie Cantemir, nu pun însă în evidență rolul avut de marele cărturar în evoluția vechii române literare. Și nici nu elucidează relația dintre limbile greacă și latină, în care au fost redactate originalele unora dintre scrierile sale științifice (precum **Divanul** și **Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor**), și română, limba versiunilor ultime ale acestora, respectiv între expresia literară, extrem de elevată, a singurului său text beletristic, **Istoria ieroglifică**, pe de o parte, și limba vorbită sau cea a producțiilor folclorice, ale căror urme au fost detectate în (aparent) bine cunoscuta scriere de la începutul secolului al XVIII-lea, pe de altă parte.

În paginile următoare ne propunem, de aceea, să identificăm și să comentăm câteva dintre trăsăturile care individualizează cele trei scrieri românești datorate lui Cantemir (**Divanul**, **Istoria ieroglifică** și **Hronicul**), pentru a înțelege mai bine noutatea, dar și destinul (din păcate) deloc favorabil al moștenirii culturale lăsate de marele cărturar.

3. Două dintre textele românești semnate de Dimitrie Cantemir, **Divanul** și **Hronicul**, aparțin în mod cert variantei științifice a românei literare vechi. Primul este o scriere filozofică, în care este abordată cu vădită erudiție tema disputei dintre înțelept și lume, dintre suflet și trup, o temă predilectă pentru scrierile din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea; cel de-al doilea constituie primul tratat autentic de istorie redactat în limba română (urmând unor încercări mult mai puțin reușite, datorate lui Constantin Cantacuzino-stolnicul și lui Miron Costin). Ambele lucrări au ca punct de plecare, într-o primă redactare, texte scrise în limba latină: **Divanul** prelucrează între altele scrierea lui Andrei Wissowatius, intitulată **Stimuli virtutum ac fraena peccatorum**[6], iar **Hronicul**, textul de mai mică întindere, **Historia moldo-vlachica**, redactat chiar de Cantemir, în anul 1717.

BDD-A20635 © 2007 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.82 (2026-11-18 07:42:43 UTC)

Dincolo de izvoare, respectiv de originalul latinesc, cele două lucrări poartă, în forma lingvistică şi în modul de structurare, însemnele existenţei exerciţiului ştiinţific specific unui savant de certă valoare europeană.

Am în vedere, desigur, vocabularul, cu cele două componente noi ale sale: cea neologică, de provenienţă greco-latină, şi cea de tip neologic, formată din calcuri, multe uzuale la cumpăna veacurilor XVII şi XVIII[7]. Exprimând noţiuni generale ştiinţifice sau ilustrând concepte specifice atunci filozofiei, respectiv istoriei, cele două serii de termeni s-au integrat aproape firesc în eforturile surprinzător de convergente depuse de intelectualii români ai epocii pentru creşterea capacităţii de comunicare a limbii noastre, în sensul constituirii unui lexic apt să exprime abstracţiuni.

Mă refer însă în mod deosebit la elementele de organizare şi de structurare a textului, remarcabile câştiguri pentru scrisul ştiinţific în limba română, întâlnite în mod explicabil, în primul rând, în **Hronic**, operă de maturitate a unui savant dornic să pună în lumină, într-o formă uzuală în vestul Europei, istoria propriului popor.

Comentariul ştiinţific al citatului argumentativ sau al celui de autoritate este dublat şi susţinut constant de trimiteri la sursă, identice ca rol şi organizare cu notele din scrierile istorice moderne. Iar „scările" finale (*Catastihul istoricilor, gheografilor, filozofilor, poeticilor şi a altor oameni învăţaţi ... a cărora numere se pomenesc şi mărturiile li se aduc,* respectiv *Scară a lucrurilor şi a cuvintelor cari sânt mai de însămnat*), autentici indici de autori, de cuvinte şi de materii, primii de această factură incluşi într-o scriere ştiinţifică redactată în limba română, asigură o structurare modernă, dar şi o lectură eficientă a textului.

4. În vreme ce **Divanul** şi **Hronicul** pun în evidenţă influenţa izvoarelor latineşti asupra textului final, românesc, **Istoria ieroglifică**, redactată exclusiv în limba română, dovedeşte existenţa unei încercări deliberate, programatice, de înnoire a expresiei literare în cadrul scrisului nostru beletristic.

S-a scris mult şi argumentat despre organizarea sintactică specială a acestei singulare creaţii beletristice, organizare bazată pe utilizarea constantă a frazei ample, atent structurate, şi a hiperbatului[8]. Cunoscuta figură de construcţie, prezentă în epocă şi în scrieri nonbeletristice, avea, în primul rând, menirea de a diferenţia scrisul românesc elevat, devenit similar în felul acesta scrisului occidental, de exprimare uzuală, neliterară. Hiperbatul este însă, în repetate rânduri, mijloc de structurare formală a textului, în cadrul căruia numeroase pasaje se subordonează astfel prozei rimate şi ritmate[9].

A fost evidenţiat, de asemenea (chiar dacă într-o evaluare greşită a funcţiei sale stilistice[10]), numărul mare de neologisme greco-latine. Grupate de însuşi Cantemir într-un autentic glosar, destinat cititorului nefamiliarizat cu un lexic ce va deveni nu peste mult timp veritabil „vocabular neologic de cultură generală"[11], noile împrumuturi lexicale urmăreau şi ele ridicarea formală a scrisului nostru literar la nivelul scrisului european.

BDD-A20635 © 2007 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.82 (2026-11-18 07:42:43 UTC)

Acestor neologisme, absolut necesare pentru augmentarea posibilităților de exprimare a limbii române, încă „brudie", cum spunea autorul, în deceniul imediat următor anului 1700, li se alătură însă, pentru prima dată în mod deliberat, numeroase elemente populare și chiar regionalisme[12]. Rolul primordial al acestora era, desigur, ca și în scrisul beletristic occidental, variația formală a redactării: *ce mehlemul nu* ***vindică, vindică*** *fierul și ce fierul nu* ***tămăduiește****, cu mai mare usturime* ***tămăduiește*** *focul* (289[r]) sau intensificarea prin repetiție sinonimică a ideii: *ca buretele* ***potrocălită*** *și* ***găunoasă*** *este* (117[v]), *dulăul îndată toată pădurea de* ***lătrături*** *și de* ***brehăituri*** *împlu* (57[v]), ***glas*** *de* ***bucurie*** *sau* ***viers*** *de* ***veselie*** *nu* ***să simțiia****, fără numai* ***răget, muget, obide, suspine, văietături*** *și* ***olecăituri****...* ***să audziia*** (148[r]).

Deloc lipsită de importanță, date fiind atât noutatea procedeului, cât și frecvența utilizării sale, este însă eufonia, rezultată din plasarea în succesiune a unor cuvinte cu o anumită structură fonetică. Cantemir devine astfel primul scriitor român care utilizează în mod intenționat aliterația: *îndată* ***sunet, buhnet, trăsnete, plesnet, vâjâituri*** *și* ***duduituri*** *preste tot locul să răzsunară* (157[v]), *din toate părțile și marginile pământului* ***holburi, vivore, tremuri, cutremuri, tunete, sunete, trăsnete, plesnete*** *scorniră* (143[v]).

„Reliefarea muzicală a textului"[13] este obținută însă nu o dată și prin utilizarea figurii etimologice, unul dintre termenii repetați fiind constant o creație lexicală a lui Cantemir: *precum* ***voroavii vorovitoare****, așe* ***tăcerii tăcătoare*** *cumpănitoare și giudecătoare va fi* (67[v]), *dormire* ***fără dormire să dormitedze*** *și somn* ***fără somn să somnedze*** (192[r]).

Într-o inovare iarăși excepțională, o serie bine individualizată de creații lexicale, și ele specifice **Istoriei ieroglifice**, are menirea de a evidenția opoziția între aparența și esența unora dintre „ieroglife": *Unde Leul* ***vulturește*** *și Vulturul* ***leuiește****, Prepelița ce* ***va iepuri*** *și Iepurile ce* ***va prepeliți?*** (94[r]).

Judecate prin prisma funcției lor stilistice, mai multe adjective, participii ale verbelor inventate pentru „demascarea" unora dintre personaje se constituie de fapt în autentice epitete antitetice: *pasire* ***dobitocită*** *sau dobitoc* ***păsărit*** (28[v]), *porc* ***peștit*** *și pește* ***porcit*** (132[r]), *jiganie* ***dobitocită*** *și dobitoc* ***jigăniit*** (179[v]). Alte determinări, având și ele certă funcție stilistică, amintesc de violența de limbaj, întâlnită în scrieri ce aparțineau în literatura occidentală genurilor minore: ***scămos*** *la minte și* ***strâmțos*** *la cuvinte* (94[v]), ***grețoase*** *și* ***scârnavele****-ți fapte* (264[r]).

Este aceasta încă o noutate a scrisului lui Dimitrie Cantemir, căreia i se alătură, în contextul unei literaturi caracterizate, în ansamblu, prin utilizarea unor tropi stereotipi, catacretici, mai multe epitete sensibilizatoare: ***mângâioasă*** *fața câmpului* (105[r]), ***gingaș*** *trupul și* ***mângâios*** *statul* (88[v]) și o serie de metafore, surprinzătoare nu doar pentru scrisul vechi românesc: *armăsariul acmu* ***icoana morții*** *în* ***oglinda vieții*** *sale privind* (64[v]), *din* ***fântâna tăcerii*** *cuvântul înțelepciunii au izvorât* (67[r]), ***ochiuri de cucoară****...* ***limpedzi izvoară*** (261[r]).

Mai multe metafore și epitete metaforizante sunt grupate apoi în autentice și deloc banale descrieri de natură. Imaginea nopții senine: *făclia cea de aur în sfeșnicul de diiamant... să pune* (58[r]) sau aceea a răsăritului de soare: *mâna cea de aur cu degetele de trandafir din vârtoapile munților flori culege* (218[v]) par des-

BDD-A20635 © 2007 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.82 (2026-11-18 07:42:43 UTC)

prinse, prin capacitatea de sugestie și de plasticizare, nu dintr-un text redactat la 1705, ci din literatura celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Iar cele câteva portrete, între care se individualizează cele ale Helgei și cel al Hameleonului, se detașează și ele de tiparele stilistice obișnuite în scrisul românesc de început de secol XVIII.

Frumusețea chipului Helgei este sugerată în mod admirabil în pasajul: *roa trandafirilor... pre obrazul Helgii să deșchidea, să fie scuturând, și iscusită mirosala lor să fie mirosind i să părea* (88^{r}). Aceeași copleșitoare frumusețe fizică, obținută prin însumarea, într-un tipar tradițional, a unor caracteristici superlative, se întâlnește cu urâțenia în aspectul progeniturii rezultate din nuntirea nefirească a două ființe (Helge și Strutocamila) ce aparțineau unor regnuri incompatibile: *ghibul, gâtul flocos, pieptul, botioase genunchele, cătălige picioarele, dințoasă fălcile, ciute urechile, puchinoși ochii, suciți mușchii, întinse vinele, lăboase copitele Cămilei; cu suleaget trupul, cu albă pelița, cu negri și mângâioși ochii, cu supțiri degețealele, cu roșioare unghișoarele, cu molceluțe vinișoarele, cu iscusit mijlocelul și cu rătungior grumăgiorul Helgii* (89$^{r\text{-}v}$).

Acest prim portret antitetic, caricatural, înregistrat într-un text beletristic românesc, amintește, desigur, de modele uzuale în literatura apuseană. (În țările române va pătrunde abia spre mijlocul secolului al XVIII-lea, prin intermediar neogrecesc, *Bertoldo*, eroul a cărui urâțenie fizică extremă contrasta cu o inteligență sclipitoare.[14]) În același timp însă portretul Hameleonului trimite, prin elemente evidente, ușor de corelat cu portretul miresei ideale, ciuta din orația de nuntă inclusă în **Descriptio Moldaviae**[15], spre folclorul românesc: *Iară acesta nou, vios, vlăgos, ghizdav și frumos, ca soarele de luminos, ca luna de arătos și ca omătul de albicios este. Ochii șoimului, pieptul leului, fața trandafirului, fruntea iasiminului, gura bujorului, dinții lăcrămioarelor, grumadzii păunului, sprâncenele corbului, părul sobolului, mânule ca aripile, deagetele ca radzele, mijlocul pardosului, statul chiparosului, pelița cacumului, unghele inorogului, glasul bubocului și vârtutea colunului are* (222^{v}-223^{r}).

Urme ale unor influențe folclorice au fost detectate de către unii cercetători încă din **Psaltirea în versuri** a lui Dosoftei. **Istoria ieroglifică** atestă însă, prin astfel de elemente, credem greu de contestat, cunoașterea și utilizarea constantă a unor tipare descoperite în literatura noastră populară[16].

Au fost identificate deja, în afara portretului superlativ amintit, pasaje cu structura prozodică a Plugușorului: *O, priietini și frați, la această adunare împreunați!* (47^{r}) sau cu aceea narativă a poveștilor populare: *Odânăoară era un om sărac, carile într-o pădurițâ, supt o colibițâ era lăcuitoriu* (56^{r}). Reluăm acum, pentru frumusețea fragmentului, cunoscuta și des citata lamentație a Inorogului, în care Cantemir nu a folosit, desigur, un model grecesc, ci a revalorizat structura unui descântec românesc[17]: *Munți, crăpați, copaci, vă despicați, pietri, vă fărâmați! Asupra lucrului ce s-au făcut plângă piatra cu izvoară, munții puhoaie pogoară, lăcașele Inorogului, pășunele, grădinele, cernească-să, pălească-să, veștedzască-să, nu înflorească, nu înverdzască, nici să odrăslească, și pre domnul lor cu jeale, pre stăpânul lor negreale, suspinând, tânguind, nencetat să pomeneas-*

BDD-A20635 © 2007 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.82 (2026-11-18 07:42:43 UTC)

că! Ochiuri de cucoară, voi, limpedzi izvoară, a izvorî vă părăsiți și-n amar vă primeniți! (261[r]).

5. Educat în afara Moldovei sau de către profesori străini, cunoscând apoi bine literaturile clasice și redactând constant în limba latină, Dimitrie Cantemir s-a supus aproape firesc nu regulilor și tiparelor stilistice de tip sud-est european, uzuale în scrisul românesc la cumpăna veacurilor XVII și XVIII, ci acelora specifice culturii greco-latine. Cu toate acestea, învățatul domnitor cunoștea în detaliu limba română, în toate formele acesteia și în toate modalitățile ei de manifestare.

Afirmația, deloc hazardată, este susținută nu doar de identificarea unor elemente populare și regionale, absente în textele altor autori contemporani[18], sau de consemnarea, în **Descriptio Moldaviae**, a unor observații de o surprinzătoare acurateţe asupra variantelor dialectale ale românei. Vin în sprijinul ei numeroase fapte, consemnate toate în mereu uimitoarea **Istorie ieroglifică**.

Acest prim roman românesc probează, spre exemplu, faptul că Dimitrie Cantemir înțelege valoarea individualizatoare a limbajului și, prin aceasta, relația existentă între vorbirea unui personaj și modul său de a gândi. El a intuit, se pare, și funcția, respectiv valoarea stilistică a clișeului lingvistic, de vreme ce unele personaje utilizează structuri lingvistice stereotipe pentru a-și manipula interlocutorii, declanșând în mintea acestora anumite raționamente. De asemenea, cunoscând valoarea distinctivă a unor structuri stilistice individualizatoare pentru scrisul științific, respectiv pentru cel administrativ, Cantemir a parodiat pentru prima dată în scrisul beletristic românesc un raționament științific, o exprimare lingvistică, o rețetă medicală și, în cadrul mai multor cărți ale **Istoriei ieroglifice**, formularele documentelor oficiale[19].

Astfel, vorbirea incoerentă și lipsită de substanță a Strutocamilei este pentru Lup prilej de ironică „interpretare" filozofică: *Așe Strutocamila, în vreo parte a să clăti, de fricoasă nu putea ceva a grăi, de proastă nu știe, pentru care lucru din gura ei altă ceva nu să audziia fără numai bolbăietura carea de la moșii și strămoșii săi învățasă, și prin glasul fără articule din piept și din gârtan acestea îi clocotiia:* ***r.r.r.a.a.a.c.c.c.o.o.o.v.v.v.a.a.a.****, carile, mai în urmă, iarăși Lupul, filozofind, într-acest chip le-au tâlcuit:* ***rău, rău, rău, ah, ah, ah, capul, capul, capul, oh, oh, oh, vai, vai, vai*** (148[v]-149[r]).

Într-un jurământ fals Hameleonul mizează pe stereotipia unor formule uzuale, incidenta plasată în mijlocul frazei limpezind pentru cititor, într-un veritabil aparteu, sensul corect al enunțului: *așe să-m aib parte de copiii pre carii acmu prin pântece i-am născut (că bine știți că într-alt chip nașterea copiilor firea mi-au tăgăduit) și așe roada săditurii carea am sădit și zmiceaoa, odrasla hultoanei carea am hultuit, să-mi crească, cât este minciună sau alt chip de blojeritură în voroava mea* (233[r]).

Lipsa de inteligență a Strutocamilei și prostia sa fudulă sunt (de)mascate printr-o exprimare voit elevată, evocatoare a unor pretinse cunoștințe gramaticale și a unui limbaj de specialitate ce ar fi trebuit singure să-i probeze cultura, atunci când dă răspunsul la banala întrebare *Cum te chemi?*: *Eu pe mine niciodată nu*

BDD-A20635 © 2007 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.82 (2026-11-18 07:42:43 UTC)

*mă chem (au în-locul-numelui gramatica n-ați citit, unde arată că **mă** în-locul-numelui **eu** de căderea-cea-chemătoare se lipsește?), ce alții pre mine **O, dumneata!** mă cheamă* (48^{v}).

Imposibilitatea salvării Hameleonului este sugerată prin recomandarea, într-un tipar de autentică rețetă medicală[20], a unui leac imposibil de obținut, de vreme ce ingredientele necesare: *cornul cămilii, coama șearpelui, ochiul guziului orb, unghiile peaștelui, laptele aspideei* (215^{v}) nu există.

Iar protocoalele și „ponturile" (de tipul „scrisorilor" de pe filele 149^{r}-155^{r}, 307^{v}-308^{v}, 317^{v}-319^{r}, 326^{r}-327^{r}), redactate după toate rigorile formale cunoscute în administrația vremii, se încheie uneori, pentru a avertiza cititorul asupra intenției parodice a autorului, cu un proverb: *că leanețul mai mult aleargă și scumpul mai mult păgubește* (327^{r}).

6. Redactând texte ce au avut contacte limitate cu rigorile stilistice, respectiv cu modelele uzuale în scrisul românesc din jurul anului 1700, Dimitrie Cantemir și-a depășit în mod evident epoca. Inovațiile și intuițiile artistice reflectate în textele pe care le-a redactat în limba română au avut de aceea doar în mod accidental corespondențe în scrisul vechi românesc[21]. (Ele se vor regăsi, în forme identice sau surprinzător de asemănătoare, abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în opera unui alt scriitor savant, atașat acelorași valori culturale greco-latine, Alexandru Odobescu.) Și cum, cu excepția **Divanului**, scrierile românești ale marelui cărturar au rămas în manuscris și au fost descoperite târziu, este ușor de înțeles de ce o operă științifică și beletristică remarcabilă nu a avut practic, contrar opiniilor formulate de unii comentatori, nici o influență asupra dezvoltării scrisului vechi românesc.

Utilizând în mod surprinzător de rafinat limba română literară și propunând chiar, cu o uimitoare intuiție, modalitățile de ridicare a acesteia la nivelul limbilor de cultură europene (ne referim la adoptarea modelului greco-latin, respectiv la apelul la limba vorbită și la folclor), marele cărturar a lucrat, din păcate, numai pentru sine. Sau, prin ideile exprimate și prin obiectivele urmărite, exclusiv pentru elita epocii. (Chiar savanții Școlii Ardelene, descoperind și copiind **Hronicul**, au fost interesați nu de forma lingvistică a textului, ci de conținutul acestuia și de idealurile naționale ale marelui domnitor.)

Cu toate acestea, textele românești datorate lui Dimitrie Cantemir au o importanță excepțională pentru vechea noastră cultură scrisă. În primul rând pentru că există și apoi pentru că demonstrează ce ar fi putut deveni limba română literară în alte circumstanțe socioculturale.

NOTE

[1] Cf. Ion Gheție, ***Biblia** de la București și procesul de unificare a limbii române literare*, în *Studii de limbă literară și filologie*, II, București, 1972, p. 53-66.

[2] Vezi, pentru caracterizarea generală a stilurilor limbii literare în epocă, Gh. Chivu, în *Contribuții la studiul limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688-1780)*, Clusium, [Cluj-Napoca], 2000, p. 288-329.

BDD-A20635 © 2007 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.82 (2026-11-18 07:42:43 UTC)

[3] Limitându-se la Moldova, Virgil Cândea plasa acest „veac de aur" între momentul apariției *Cazaniei* lui Varlaam (1643) și anul în care Neculce încheie istorisirea *Letopisețului* său (1743). A se vedea, în acest sens, volumul colectiv *Un veac de aur în Moldova (1643-1743),* Știința, Chișinău, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996, p. 4 ș. u.

[4] Există prezentări detaliate ale acestor scrieri în mai multe monografii și bibliografii consacrate marelui scriitor. Vezi dintre acestea în primul rând P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera,* Editura Academiei, [București], 1958, p. 259-261, și recent *Dicționarul general al literaturii române,* II. *C-D,* Editura Univers Enciclopedic, București, 2004, p. 49.

[5] Ideea a revenit constant în primul rând în studiile publicate de G. Ivănescu. Vezi, spre exemplu, *Rolul lui D. Cantemir în dezvoltarea terminologiei filozofice românești,* în *300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir,* Editura Academiei, București, 1974, p. 125-132.

[6] Pentru izvoarele directe și indirecte ale tipăriturii din 1683 a se vedea detalii în Dimitrie Cantemir, *Divanul,* Ediție și studiu introductiv de Virgil Cândea, Editura pentru Literatură, București, 1969, p. XXIV-XXXIV.

[7] O prezentare sintetică a acestor împrumuturi este făcută în Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare,* vol. I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea,* Ediția a doua, revăzută și adăugită, Editura Minerva, București, 1971, p. 386-388, și în Șt. Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic,* Editura Științifică, București, 1973, p. 167-187.

[8] Cele mai competente considerații asupra acestui subiect pot fi găsite la Dragoș Moldovanu, *Dimitrie Cantemir între Orient și Occident. Studiu de stilistică comparată,* Editura Fundației Culturale Române, București, 1997.

[9] A se vedea, pentru exemple și comentarii, Dragoș Moldovanu, *op. cit.,* p. 90-94, 147-148.

[10] Începând cu Jacques Byck (*Vocabularul științific și tehnic în limba română din secolul al XVIII-lea*, publicat în „Studii și cercetări lingvistice", V, 1954, nr. 1-2, p. 31-43) și continuând cu Șt. Giosu (*op. cit.,* p. 177-187), neologismele grupate de Dimitrie Cantemir în *Scara a numerelor și cuvintelor streine tâlcuitoare* au fost considerate elemente ale unor terminologii științifice.

[11] Formularea, corectă și sugestivă totodată, îi aparține lui Ion Gheție (*Istoria limbii române literare. Privire sintetică,* Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 121).

[12] O listă a celor mai semnificative astfel de cuvinte a fost publicată în Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *op. cit.,* p. 380-386, respectiv în Șt. Giosu, *op. cit.,* p. 149-154.

[13] Dragoș Moldovanu, *Oriental și clasic în stilistica frazei lui Cantemir,* în „Anuar de lingvistică și istorie literară", Iași, XIX, 1968, p. 52-54.

[14] Pentru portretul lui Bertoldo, a se vedea ediția celui mai vechi manuscris românesc al textului, publicată în excelente condiții de Galaction Verebceanu (*Viața lui Bertoldo. Un vechi manuscris românesc,* Museum, [Chișinău], 2002, p. 83).

[15] A se vedea pentru aceasta D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae,* Editura Academiei Române, București, 1973, p. 320-321.

[16] Vezi Adrian Fochi, *Dimitrie Cantemir etnograf și folclorist,* în „Revista de etnografie și folclor", IX, 1964, nr. 1, p. 71-102.

[17] Am adus argumente în favoarea acestei ipoteze în studiul *Influențe folclorice în* ***Istoria ieroglifică,*** publicat în *Comunicările „Hyperion",* VII, București, 1998, p. 46-47.

[18] Pentru ilustrarea acestor componente ale vocabularului utilizat de Cantemir, a se vedea Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *op. cit.,* p. 380-386, și Șt. Giosu, *op. cit.,* p. 149-154.

[19] Detalii și exemple ilustrative pentru aceste începuturi ale parodiei în scrisul beletristic românesc pot fi găsite în Gh. Chivu, *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea,* Univers Encicliopedic, București, 2000, p. 145-152.

[20] Vezi Gh. Chivu, *op. cit.,* p. 147.

[21] Se poate vorbi în primul rând de concordanța dintre unele componente ale vocabularului utilizat în *Divan* și scrierile de dezbatere morală din epocă.

BDD-A20635 © 2007 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.82 (2026-11-18 07:42:43 UTC)